

რეცენზია

გიორგი ჟუჟუნაშვილი

რეცენზია აპოლონ თაბუაშვილის ნაშრომზე – „ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები და რეფორმები ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის“. თბ. 2010

ჩვენ წინაშეა საინტერესო ნაშრომი, რომელიც ეძღვნება ერთი შეხედვით არაერთხელ განხილულ, თითქოსდა მრავალჯერ „ბეჭედლასმულ“ საკითხს – XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლ-კახეთის სამეფოს მდგომარეობის შესახებ.

თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ძირითადად ყურადღება ექცევა ერეკლე II სამხედრო მოქმედებებსა და საგარეო პოლიტიკური კურსის მიმოხილვას. მეცნიერები ნაკლებ ყურადღებას უთმობენ სოციალურ და ეკონომიკურ მიღწევებსა თუ წარუმატებლობებს. არადა, სწორედ ამ სფეროებში არსებული მდგომარეობაა ძირითადი ტენდენციების განმსაზღვრელი. ჩვენი აზრით, ნაშრომის აქტუალობაც სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ავტორი, მრავალრიცხოვან საარქივო მასალასა და ლიტერატურაზე დაყრდნობით, შეეცადა აღედგინა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლ-კახეთის სამეფოში შექმნილი მდგომარეობა. წარმოაჩინა იმ პერიოდში, რუსეთის მიერ ამ სამეფოთა შეერთების წინ, აღმოსავლეთ საქართველოში პოლიტიკური და კულტურული განვითარების ძირითადი ნიშნულები, რითაც სცადა ჩვენს (და არა მარტო ჩვენს!) ისტორიოგრაფიაში ფესვგადგმული საქართველოს უძღურებისა და ქართველ პოლიტიკოსთა უუნარობა-უსუსურობის შესახებ არსებული მოსაზრებების გაქარწყლება. ჩვენი აზრით, ავტორმა სრულად შეძლო ჩანაფიქრის შესრულება.

რაც შეეხება თავად ნაშრომს, იგი შედგება: შესავლის, 4 თავის, მათში შემავალი 17 პარაგრაფის, დასკვნის და დამოწმებული წყაროებისა და ლიტერატურის სიისაგან. ნაშრომში გამოქვეყნებულია 6 სქემა, სადაც შეჯამებულია კვლევის შედეგად ქვეყნის სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ მიღებული დასკვნები.

ნაშრომში ცალკეულ თავებად თუ პარაგრაფებად გამოტანილია მეტად საჭირობოროტო საკითხები: ცენტრალური ხელისუფლების მიერ ვაჭრობის (საშინაო და საგარეო) განვითარებისათვის გატარებული ღონისძიებები, საბაჟო შემოსავლებისა თუ სხვა ოპერაციების შედეგად მიღებული სხვა სახელმწიფო შემოსავლების შესახებ საკითხები, მანუფაქტურული წარმოებისა და ხელოსნობის განვითარება, სამეფო კარის ღონისძიებები ინტენსიური მეურნეობების განვითარებისთვის, სახასო მამულების გაფართოებისათვის. ასევე განხილულია XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლ-კახეთის სამეფოს განვითარების ძირითადი პარამეტრები, ქვეყნის მოდერნიზაციისათვის გატარებული ღონისძიებები (აღწერის საქმის მოწესრიგება, საგადასახადო სისტემის, სამხედრო საქმის, სასამართლო და საპოლიციო-ადმინისტრაციული სისტემების მოწესრიგება). ავტორის ყურადღებას არ გამოპარვია სათავადოთა შიდა მფლობელობის მიმდინარე ცვლილებები.

ქართლის და კახეთის სამეფოები თეიმურაზ-ერეკლეს მეფობის დაწყებამდე ტიპურ ფეოდალურ სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ. ქვეყანა ფაქტიურად ავტონომიური უფლებებით აღჭურვილი სათავადოების კრებული იყო მხოლოდ. სუსტ სამეფო ხელისუფლებას არ გააჩნდა ძალა პროვინციებში უშუალოდ, თავადის ძალაუფლების გვერდის ავლით, განეხორციელებინა თავისი პოლიტიკა. სახელმწიფო მოუმზადებელი აღმოჩნდა ქვეყნის წინაშე მდგარი გამოწვევებისადმი. არსებული სიტუაციიდან თავის დაღწევის მიზნით სამეფო კარმა დაიწყო ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის მნიშვნელოვანი ღონისძიებების გატარება. უპირველესად ყურადღება გამახვილდა ეკონომიკის განვითარებაზე. ამ საქმეში ქვეყანაში არსებული კერძო კაპიტალის პოტენციალი არასაკმარისი აღმოჩნდა. ამის გამო სამეფო კარი იქცა ამ სფერო-

ში წარმმართველ ძალად. თავის დროზე ასეთი გზა გაიარა აღმოსავლეთ ევროპის რამდენიმე ქვეყანამ (რუსეთმა, პრუსიამ და სხვ.). ავტორის ჩანაფიქრით, სწორედ ამ ქვეყნებში განხორციელებული რეფორმების ანალოგიები უნდა ვეძიოთ ერეკლესეულ რეფორმებში. ქართლ-კახეთის მეფის ეკონომიკური განვითარების მოდელი სწორედ ამ სახელმწიფოთა გამოცდილებას ეყრდნობოდა.

სამეფო კარმა ვაჭრობის დონის ასამაღლებლად მრავალი დონის-ძიება გაატარა. მოკლე ხანში სამეფო ხელისუფლების ძალისხმევამ შედეგი გამოიღო და ირან-რუსეთის სავაჭრო ოპერაციებში ერეკლე II-ის ქვეშევრდომმა ვაჭრებმა წამყვანი პოზიციები დაიკავეს. ვაჭრობის განვითარება, ერთი მხრივ, ხელს უწყობდა ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების განვითარებას, მეორე მხრივ, ზრდიდა სახელმწიფოს შემოსავლებს.

ვაჭრობის მფარველობის პარალელურად, სამეფო ხელისუფლებამ მრეწველობის განვითარებისთვისაც დაიწყო ზრუნვა. ხელოსნური წარმოების ხელშეწყობის პარალელურად, შეიქმნა მრავალი სახელმწიფო მანუფაქტურული საწარმო – ახტალის და ალავერდის ვერცხლისა და სპილენძის სადნობი ქარხნები, თოფხანა, ზარაფხანა, სტამბა და სხვა.

ამ და სხვა დონისძიებების შედეგად სახელმწიფო შემოსავლები მკვეთრად გაიზარდა. პარალელურად წარმოიქმნა „ახალი ტიპის თავადაზნაურობა“, ჩნდებიან თარხანი გლეხები და სხვა სოციალური ელემენტები, რომლებიც ცენტრალური ხელისუფლების მთავარ დასაყრდენად იქცნენ. ეს შესაძლებელი გახდა არა მარტო ეკონომიკური, არამედ ადმინისტრაციული და სხვა რეფორმების შედეგად :

1) ერეკლე II-მ ძირეული ცვლილება განახორციელა ქვეყნის ადმინისტრირების ისეთ საკვანძო სფეროში, როგორც იყო აღწერა. აღწერის ცენტრალიზება აიოლებდა ქვეყნის ადმინისტრირებას, მოწესრიგდა საგადასახადო სისტემა და დაირღვა სათავადოთა ჩაკეტილი სივრცე.

2) სამხედრო რეფორმების შედეგად შეიქმნა მცირე, მაგრამ სტაბილური სამხედრო ქვედანაყოფები – „მორიგე ჯარი“, საარტილერიო

შენაერთი, მეფის მცველთა რაზმი. ამით გაიზარდა ქვეყნის სამხედრო პოტენციალი და, იმავდროულად, სათავადოებს ჩამოართვეს ჯარის განკარგვის ტრადიციული ფუნქცია.

3) XVIII საუკუნის 70-იან წლებში სათავადოებმა დაკარგეს საპოლიციო-ადმინისტრაციული და სასამართლო იმუნიტეტი. ჩამოყალიბდა ცენტრალიზებული „შინაგან საქმეთა უწყება“ მდივანბეგებისა და ეშიკადასბაშების მეთაურობით.

ყოველივე ამის შედეგად აზრი დაკარგა ძველი, ტრადიციული, განუყოფელი სათავადო ოჯახების არსებობამ. ხელოვნურად შენარჩუნებული საერთო მფლობელობის მიუხედავად (საამილახვრო და სამუხრანბატონო), დაიწყო დიდი სახლების მასიური რღვევა.

ჩვენ ვეთანხმებით ავტორის მოსაზრებებს. მოსაწონია ახალგაზრდა მკვლევარის შემართება და საქმისადმი მიდგომა. ნაშრომი შესრულებულია კარგი, გამართული ქართულით, ტექნიკურად თითქმის უზადლოა.

თუმცა, ამის მიუხედავად ავტორთან გვაქვს რამდენიმე შენიშვნასურვილი:

უპირველესად, მეთოდოლოგიური ხასიათის შენიშვნებზე გავამახვილებთ ყურადღებას – ავტორი შესავალშივე გვიცხადებს, რომ საუბარი იქნება ერეკლე მეორის კონცეფციებზე და, რომ ქვეყანაში მიმდინარე პროცესები შეედარება სხვა ქვეყნებში მიმდინარე ანალოგიურ პროცესებს, მაგრამ, შესაძლო მსგავსებაზე მინიშნებების გარდა, სამწუხაროდ, ვერაფერს ვხვდებით. მაგალითად, ნაშრომში ხშირად არის მოტანილი ინფორმაცია რუსეთში მიმდინარე რეფორმებთან მსგავსების შესახებ (ლვოვის ცნობა რუსულ უნიფორმასთან მსგავსების შესახებ, და სხვ.), მაგრამ რეალურად ეს შედარებები ზედაპირულია.

შენიშვნა გვაქვს ისტორიოგრაფიულ ნაწილთანაც: კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის, ან ზოგადად იმპერიის თუ საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსთა მიღწევების შეფასებისას ხშირად იყენებს ფრაზებს – „იმპერიული, იდეოლოგიური დაკვეთა“. შესაძლოა ბევრგან დაეთანხმო, მაგრამ ხელალებით და უაპელაციოდ ამის გაცხადება, ცოტა

არ იყოს, უხერხულად გვეჩვენება მაშინ, როდესაც ნაშრომში სათანადო საკითხების განხილვისას მიღებული დასკვნების დიდი ნაწილი სწორედ ამ მეცნიერთა მიღწევებს ეყრდნობა.

ვერ დავეთანხმებით ავტორს რამდენიმე საკითხში: რომ ერეკლე II რეფორმების გზას მხოლოდ რუსეთისგან იმედგაცრუების გამო დაადგა; რომ რუსეთის იმპერიის ინტერესებში არ შედიოდა ქართული ფაბრიკა-ქარხნების მფარველობა, ამიტომაც წარმოება დაეცა სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შემდეგ.

არ აკონკრეტებს თოფჩების დაკომპლექტების წესს, სოციალურ საფუძველს. ალბათ, შესადარებელია თოფჩიშვილებისა და თოფჩიევების წარმოშობა-განსახლების საკითხები.

ავტორი არ იძლევა ხალვათხანისა და არმის ემიკალასბაშის თანამდებობების ზუსტ აღწერილობას. ასევე არამართებულად არის მოწონებული ემიკალასბაშთა ოდენობის ზრდა; უაპელაციოდ აქვს მიღებული ივ. სურგულაძის განმარტება კახეთში „ემიკალასბაშის“ (მე-6) თანამდებობის არსებობის შესახებ. ჩვენი აზრით, აქ დამატებითი განმარტებაა საჭირო.

დაბოლოს, კვლავ დავძენთ, რომ ამ შენიშვნების მიუხედავად, აბოლონ თაბუაშვილის ნაშრომი საინტერესო შენაძენია ქართული საისტორიო მეცნიერებისათვის და, რომ იგი კარგ მეგზურობას გაუწევს ამ საკითხებით დაინტერესებულ, ასევე აღიშნულ პერიოდზე მომუშავე მკვლევარებს.